

ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชไร่พื้นเมืองทางภาคเหนือตอนบน

Botanical studies of domestic plants and indigenous knowledge in northern Thailand

ปราโมทย์ ไตรบุญ^{1/} อุดมวิทย์ ไวยการ^{2/} กัญญรัตน์ จำปาทอง^{2/} ปิยรัตน์ จังพล^{2/} วินัย สมประสงค์^{1/}

บทคัดย่อ

การศึกษานพฤกษศาสตร์พืชไร่พื้นเมืองหายาก และภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตภาคเหนือ โดยการสำรวจรวบรวมพันธุ์พืชไร่พื้นเมือง จำแนกชนิดและลักษณะประจำพันธุ์ สัมภาษณ์เกษตรกรในท้องถิ่น ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน สุโขทัย ในปี 2554 พบพืชไร่พื้นเมือง 3 วงศ์ 7 ชนิด ได้แก่ 1. วงศ์ Dioscoreaceae 4 ชนิดคือ กลอย *Dioscorea hispida* Dennst. มันเสา *D. alata* L. มันมือเสือ *D. esculenta* Burk. และ ว่านพระฉิม *D. bulbifera* L. ส่วนใหญ่นำมาใช้ทำอาหารบริโภคในครัวเรือน บางชนิดพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์จำหน่ายในชุมชน เช่น กลอยนำมาทำขนมได้หลายชนิด 2. วงศ์ Gramineae 1 ชนิดคือ ข้าวโพดก่ำ *Zea mays* L. เป็นข้าวโพดข้าวเหนียวมีซังสีแดงซึ่งมีสารแอนโทไซยานินสูงมีประโยชน์ต่อร่างกาย 3. วงศ์ Euphorbiaceae 2 ชนิดคือ สบู่ดำ *Jatropha curcas* L. นำเมล็ดมาบีบน้ำมันใช้เป็นไบโอดีเซล ต้นและกิ่งนำไปทำกระดาษและปุ๋ยอินทรีย์ มะเขือหิน *Vernicia montana* Lour. นำเมล็ดมาบีบน้ำมันทำไบโอดีเซลหรือน้ำมันหล่อลื่น (tung oil) และต้นมีรูปทรงและดอกสวยงามนำมาใช้เป็นไม้ประดับได้ ข้อมูลที่ได้นำมาจัดทำเป็นฐานข้อมูลพันธุ์พืชและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อใช้ประโยชน์ในด้านการอนุรักษ์และคุ้มครองพันธุ์พืช

^{1/} สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช

^{2/} สถาบันวิจัยพืชไร่และพืชทดแทนพลังงาน

คำนำ

พืชไร่เป็นพืชที่มีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของเกษตรกร โดยเป็นพืชอาหาร พืชน้ำมัน พืชเส้นใย บางชนิดใช้ในพิธีกรรมต่างๆ พืชไร่ที่สำคัญ ได้แก่ งาม ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ข้าวโพด ถั่วพื้นเมืองต่างๆ สำหรับพืชพื้นเมืองบางชนิดที่เกษตรกรทำการปลูกมานานมักจะมีการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง ซึ่งบางชนิดมีความหลากหลายทางพันธุกรรมปะปนกันอยู่ หากมีการศึกษาจำแนกชนิดและลักษณะจะสามารถเก็บรักษาเป็นฐานพันธุกรรม เพื่อใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงพันธุ์ได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรในการผลิตและใช้ประโยชน์จากพืชไร่พื้นเมือง มีตั้งแต่ขั้นตอนการปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยวและการบริโภค ข้อมูลต่างๆมีการบันทึกไว้ค่อนข้างน้อย ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญอาจสูญหายไป จึงควรมีการศึกษารวบรวมข้อมูลเหล่านี้เพื่อใช้ประโยชน์และเป็นมรดกของประเทศต่อไป

วิธีดำเนินการ

1. สำรวจ รวบรวม เชื้อพันธุกรรมพืชไร่พื้นเมืองในเขตภาคเหนือตอนบน
2. จำแนกชนิดและลักษณะของเชื้อพันธุ์ที่ได้
3. สัมภาษณ์เกษตรกรในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นของพืชไร่พื้นเมืองที่พบ
4. จัดเก็บข้อมูลที่ได้ในคอมพิวเตอร์

การบันทึกข้อมูล

1. บันทึกข้อมูลการสำรวจ แหล่งที่พบพืชไร่พื้นเมือง
2. บันทึกข้อมูลชนิดและลักษณะของเชื้อพันธุ์ที่พบ
3. บันทึกข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรในชุมชน

เวลาและสถานที่

ตุลาคม 2553 – กันยายน 2554 พื้นที่ภาคเหนือตอนบน

ผลและวิจารณ์ผลการทดลอง

จากการสำรวจ รวบรวมพันธุ์พืชไร่พื้นเมือง จำแนกชนิด ลักษณะประจำพันธุ์ และสัมภาษณ์

เกษตรกรในท้องถิ่น ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน สุโขทัย ในปี 2554 พบพืชไร่พื้นเมือง 3 วงศ์ 7 ชนิด ได้แก่

1. วงศ์ Dioscoreaceae 4 ชนิดคือ
 - 1.1 กลอย *Dioscorea hispida* Dennst. (ภาพที่ 1)
 - 1.2 มันเสา *D. alata* L. (ภาพที่ 2)
 - 1.3 มันมือเสือ *D. esculenta* Burk. (ภาพที่ 3)
 - 1.4 ว่านพระฉิม *D. bulbifera* L. (ภาพที่ 4)

การใช้ประโยชน์ ส่วนใหญ่นำมาใช้ทำอาหารบริโภคในครัวเรือน บางชนิดพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์จำหน่ายในชุมชน เช่น กลอยนำมาทำขนมได้หลายชนิด

2. วงศ์ Gramineae 1 ชนิดคือ
 - 2.1 ข้าวโพดก่ำ *Zea mays* L. (ภาพที่ 5) เป็นข้าวโพดข้าวเหนียวมีซังสีแดงซึ่งมีสารแอนโทไซยานินสูงมีประโยชน์ต่อร่างกาย

3. วงศ์ Euphorbiaceae 2 ชนิดคือ
 - 3.1 สบู่ดำ *Jatropha curcas* L. (ภาพที่ 6) นำเมล็ดมาบีบน้ำมันใช้เป็นไบโอดีเซล ต้นและกิ่งนำไปทำกระดาษและปุ๋ยอินทรีย์

3.2 มะเขยหิน *Vernicia montana* Lour. (ภาพที่ 7) นำเมล็ดมาบีบน้ำมันทำไบโอดีเซลหรือน้ำมันหล่อลื่น (tung oil) และต้นมีรูปทรงและดอกสวยงามนำมาใช้เป็นไม้ประดับได้ (ตารางที่ 1)

สรุปผลการทดลองและคำแนะนำ

การศึกษาด้านพฤกษศาสตร์พืชไร่พื้นเมืองหายากและภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตภาคเหนือ โดยการสำรวจรวบรวมพันธุ์พืชไร่พื้นเมือง จำแนกชนิดและลักษณะประจำพันธุ์ สัมภาษณ์เกษตรกรในท้องถิ่น ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน สุโขทัย ในปี 2554 พบพืชไร่พื้นเมือง 3 วงศ์ 7 ชนิด ได้แก่ 1. วงศ์ Dioscoreaceae 4 ชนิดคือ กลอย *Dioscorea hispida* Dennst. มันเสา *D. alata* L. มันมือเสือ *D. esculenta* Burk. และ ว่านพระฉิม *D. bulbifera* L. ส่วนใหญ่นำมาใช้ทำอาหารบริโภคในครัวเรือน บางชนิดพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์จำหน่ายในชุมชน เช่น กลอยนำมาทำขนมได้หลายชนิด 2. วงศ์ Gramineae 1 ชนิดคือ ข้าวโพดก่ำ *Zea mays* L. เป็นข้าวโพดข้าวเหนียวมีซังสีแดงซึ่งมีสารแอนโทไซยานินสูงมีประโยชน์ต่อร่างกาย 3. วงศ์ Euphorbiaceae 2 ชนิดคือ สบู่ดำ *Jatropha curcas* L. นำเมล็ดมาบีบน้ำมันใช้เป็นไบโอดีเซล ต้นและกิ่งนำไปทำกระดาษและปุ๋ยอินทรีย์ มะเขยหิน *Vernicia montana* Lour. นำเมล็ดมาบีบน้ำมันทำไบโอดีเซลหรือน้ำมันหล่อลื่น (tung oil) และต้นมีรูปทรงและดอกสวยงามนำมาใช้เป็นไม้ประดับได้

ข้อมูลที่ได้นำมาจัดทำเป็นฐานข้อมูลพันธุ์พืชและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์และคุ้มครองพันธุ์พืช

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. เป็นฐานข้อมูลพันธุกรรมพืชและภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศ เพื่อใช้ประโยชน์ในด้านการคุ้มครองพันธุ์พืชและอนุรักษ์พันธุกรรมให้คงอยู่กับประเทศ
2. พืชบางชนิดสามารถพัฒนาเป็นพืชเศรษฐกิจ สร้างรายได้ให้กับชุมชน
3. สามารถพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตและใช้ประโยชน์จากพืช เช่น การแปรรูปอาหาร การใช้เป็นสมุนไพร
4. ควรจัดทำเป็นเอกสารเผยแพร่ความรู้ เพื่อให้เกิดความรักและหวงแหนพันธุ์พืชพื้นเมืองและภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศ

เอกสารอ้างอิง

- เต็ม สมิตินันท์. 2523. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย (ชื่อพฤกษศาสตร์-ชื่อพื้นเมือง). หจก. ฟินนี่พับลิชชิง กทม. 379 หน้า.
- Van Welzen, P.C. and K. Chayamarit. 2007. Euphorbiaceae. pp. 305-592. *In* Santisuk, T and K. Larsen (eds.). Flora of Thailand. Volume Eight. Part Two. The Forest Herbarium. National Park, Wildlife and Plant Conservation Department, Bangkok.
- Wilkin, P. and C. Thapyai. 2009. Dioscoreaceae. pp. 1-140. *In* Santisuk, T and K. Larsen (eds.). Flora of Thailand. Volume Ten. Part One. The Forest Herbarium. National Park, Wildlife and Plant Conservation Department, Bangkok.

ภาคผนวก

ตารางที่ 1 รายชื่อพันธุ์พืชไร่และพืชทดแทนพลังงาน งานสำรวจพืชไร่พื้นเมืองภาคเหนือ ปี 2554

ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	สถานที่พบ	การนำไปใช้ประโยชน์
1. กลอย	<i>Dioscorea hispida</i> Dennst.	Dioscoreaceae	อ.เด่นชัย จ.แพร่	นำหัวไปประกอบอาหาร
2. มันเสา	<i>Dioscorea alata</i> L.	Dioscoreaceae	อ. สวรรคโลก จ.สุโขทัย	นำหัวไปประกอบอาหาร
3. มันมือเสือ	<i>Dioscorea esculenta</i> Burk.	Dioscoreaceae	อ. สวรรคโลก จ.สุโขทัย	นำหัวไปประกอบอาหาร
4. ว่านพระฉิม	<i>Dioscorea bulbifera</i> L.	Dioscoreaceae	อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่, อ.เมือง จ.น่าน	ปลูกเป็นไม้ประดับ ไม้มงคล, หัวนำไปประกอบอาหาร
5. ข้าวโพดข้าวเหนียวซึ่งแดง (ข้าวโพดก่ำ)	<i>Zea mays</i> L.	Gramineae	อ.แม่ทะ จ.ลำปาง	นำฝักไปต้มทานเป็นข้าวโพดฝักสด ซึ่งสีแดงมีสารแอนโทไซยานินสูงมีประโยชน์ต่อ

6. สบู่ดำ	<i>Jatropha curcas</i> L.	Euphorbiaceae	อ.ร่องขวาง จ.แพร่, อ.เชียงคำ จ.พะเยา	ร่างกาย หีบน้ำมันจากเมล็ด ทำเป็น เชื้อเพลิง (ไบโอดีเซล) ต้นและ กิ่งนำไปทำกระดาษและปุ๋ย อินทรีย์
7. มะเขยาคิน	<i>Vernicia montana</i> Lour.	Euphorbiaceae	อ.พร้าว จ.เชียงใหม่	หีบน้ำมันจากเมล็ด ทำเป็น เชื้อเพลิง (ไบโอดีเซล) หรือ น้ำมันหล่อลื่น (tung oil) และต้นมีรูปทรงและดอก สวยงามนำมาใช้เป็นไม้ ประดับ

ภาพที่ 1 กลอย

ภาพที่ 2 มันเสา

ภาพที่ 3 มั่นมือเสือ

ภาพที่ 4 ว่านพระฉิม

ภาพที่ 5 ข้าวโพดดำ

ภาพที่ 6 มะเขยหิน

ภาพที่ 7 สบู่ดำ